Goněc, Vladimír

Úvodem

In: Goněc, Vladimír. *Vznik SSSR a sovětská Ukrajina : příspěvek k pojetí počátků sovětské federace.* Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1988, pp. 5-11

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/122446
Access Date: 19. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

ÚVODEM

Téma počátků sovětské federace má na historických pracovištích brněnské univerzity již svou tradici. Impulsy k jeho zpracování daly zjevně praktické souvislosti vzniku československé federace a rovněž společenskopolitické úkoly spjaté s padesátým výročím ustavení SSSR. Z hlediska právněhistorického k problematice přistoupil E. Vlček;[1] na druhé straně v souvislostech historického vývoje koncepcí národnostní otázky v mezinárodním dělnickém hnutí dospěl k tématu J. Kolejka.[2] Svůj ohlas našla i kolokvia uspořádaná v roce 1972 historickým oddělením katedry historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy filozofické fakulty a v roce 1977 katedrou dějin státu a práva právnické fakulty. Obě proběhla za spolupráce jmenovaných pracovišť a k tématu přispívali i jejich další pracovníci. Spojení sil doposud kulminovalo v roce 1982 uspořádáním konference a vydáním sborníku k šedesátiletí SSSR.[3]

Předkládaný spis je pokusem o pohled z další strany. Mnohorozměrnost celého problému klade i takové otázky jako například, jak konkrétní podoba zrodu sovětské moci a jejího upevňování v určité národnostní oblasti bývalé Ruské říše, jak konkrétní ustavení a vývoj určité národní sovětské republiky ovlivnily počátky sovětské federace, případně jak se

[1] Vlček, E.: Gosudarstvenno-pravovoje razrešenije nacional'nogo voprosa v Sovetskoj Rossii, Brno 1971; v dalších etapách ještě monografie: Vznik SSSR, Praha 1976 a Vývoj a zdokonalování sovětské socialistické federace, Brno 1982.

[2] Kolejka, J.: Národnostní otázka v programech socialistických stran za první světové války, SPFFBU, C 18—19, Brno 1972; týž: Národnostní otázka v programu KSSS v letech 1917—1922, Časopis Matice moravské, 1972, č. 3—4; týž: Národnostní otázka v programu Komunistické internacionály v letech 1922—1928, SPFFBU, C 32, Brno 1985. Obsáhlý spis o národnostní otázce na půdě Komunistické internacionály doposud nevydán.

[3] 60 let SSSR (uspořádali F. Hejl, M. Romportlová a J. Vašečka), Brno 1982.

odrazily v bolševické koncepci sovětské národní státnosti, socialistické federace, popřípadě národnostní politiky vůbec. Byla tedy zvolena Sovětská Ukrajina a to nejen jakožto druhá největší ze sovětských republik, ale především jako republika, v níž sovětská moc ve sledovaném období měla po RSFSR nejdelší trvání a její státní orgány a jejich aparát byly hned po RSFSR nejstabilizovanější a nejrozvětvenější, přičemž i objem jejich činnosti byl podstatně obsáhlejší než u Běloruské SSR či zakavkazských republik. (Přirozeně mezi úkoly dalšího studia počátků sovětské federace nutno zařadit i potřebu analogicky zpracovat právě Sovětské Bělorusko, republiky Zakavkazska, ale také například Dálněvýchodní republiku, na druhé straně Turkestánskou autonomní republiku atp.)

* * *

Analýza dosavadních výsledků a tendencí historiografie vzniku SSSR s jasným vymezením habet a debet byla již publikována — a to právě ve spisech brněnské univerzity — při jiné příležitosti;[4] nebylo by tudíž efektivní při prostorové omezenosti ji zde opakovat. Vzhledem k obsahu a pojetí následujícího textu je však namístě alespoň nástin základních dosavadních historiografických koncepcí podstaty vztahů sovětských republik v etapě do ustavení SSSR.

Jednotlivá pojetí lze shrnout do následujících typů: První z nich považuje vztahy sovětských republik od jejich vzniku až do vytvoření SSSR za vztahy mezinárodního charakteru, za vztahy nezávislých států, v kompromisnější podobě za vztahy konfederativní. Tato pojetí výrazně vystupovala ještě ve dvacátých letech, znovu se objevovala po druhé světové válce až do počátku šedesátých let. Avšak už základní dokumenty státních orgánů sovětských republik jsou s touto koncepcí v rozporu; při hlubší analýze jednotlivých rovin vztahů sovětských republik by pak z logiky této koncepce vyplývalo, že například hospodářské vztahy sovětských republik by měly charakter pouhých zahraničněobchodních vztahů, což nelze nikterak podložit. Přesto se ještě v první polovině sedmdesátých let ojediněle objevily práce, které toto pojetí kladly jako nepochybné pro obecný charakter vztahů sovětských republik.

Druhý typ, stojící kvalitativně na obdobné úrovni jako první, znamená právněformalistickou absolutizaci některých dokumentů a jejich výkladů z mezidobí 1917—1922 a vyústil v koncepci stupňovité cesty k SSSR v podobě tzv. vojenského, poté hospodářského a posléze diplomatického svazku sovětských republik. Toto pojetí, které se dosud hojně objevuje zvláště v učebnicové a příručkové literatuře, se vyznačuje mj. dvěma základními nesrovnalostmi; jednak předpokládá (analogicky prvnímu ty-

[4] Goněc, V.: Výsledky a perspektivy historiografie vzniku SSSR, SPFFBU, C 33, Brno 1986.

pu), že do uzavření příslušného svazku vztahy sovětských republik měly v dané oblasti mezinárodněprávní charakter, jednak povětšinou pojímá uzavření daného svazku za konečný krok v příslušné oblasti, bez případných nových kvalit v dalším vývoji.

Třetí typ znamená novou kvalitu pojetí, nesrovnatelně vyšší úrovně. Zásadní krok v něm učinil V. M. Kuricyn ještě v roce 1957. Tento typ zahrnuje pojetí postupného navazování kontaktů a svazků sovětských republik, jejich postupnou právní precizaci a průběžné prohlubování v mnohačetné řadě dílčích kroků až ke kvalitě, která znamená vznik SSSR. Pojetí tohoto typu kulminovala ještě v letech 1967—1973; jejich mimořádným přínosem je konstatování (a jeho metodologické využití), že reálné vztahy mezi sovětskými republikami neodpovídají jejich institucionalizované podobě ani základním státoprávním dokumentům, že jejich hranice povětšinou daleko překračují, že jsou mnohem diferencovanější, případně v některých případech naopak státoprávní dokumenty nejsou zcela naplněny. Odtud byl odvozen úkol detailního všestranného studia vztahů sovětských republik v jejich reálné a každodenní podobě. Jeho naplňování (dodnes zatím nedovršené) se posléze od určité úrovně stalo předpokladem pro překonání i tohoto třetího typu; ani on se totiž nevyhnul některým nesrovnalostem, které jsou důsledkem někdy ještě přespříliš formálního právnického pohledu. Na základě poznání revolučního vzniku sovětské moci v národnostních oblastech Ruska není přijatelný předpoklad, že by na samém počátku sledovaného procesu existovaly samostatné sovětské republiky s plně rozvinutými státními orgány, které by teprve poté přikračovaly k ustavování mezirepublikových kontaktů a spojení. Tato často neuvědomovaná fikce koření v jednoduché reprodukci tezí z prvních dokumentů sovětských republik a z těch dokumentů RSFSR, jimiž se uznává nezávislost jednotlivých sovětských republik. Lineární pojetí vcelku prosté akumulace vazeb od nuly na počátku existence sovětských republik až po vznik SSSR vede většinou i k další fikci, že určitá forma kontaktu či vztahu je realizovatelná kdykoli a že se realizuje v momentě, kdy dosavadní akumulace vztahů jednoduše žádá nový článek v rámci prohlubování procesu spolupráce. Přesto i to nejjednodušší lineárně evolucionistické pojetí je velkým skokem vpřed proti druhému typu. Leckteré práce se ovšem omezily jen na mechanický, nepropracovaný výčet konkrétních příkladů spolupráce sovětských republik. Další nesrovnalost znamená (opět právnický) přístup, kdy se vazby mezi sovětskými republikami sledují jako vnější, mezistátní, které se postupně případně upevňují a přecházejí ve federativní — vnitrostátní. Posléze vystupuje jako nesrovnalost, že se vznik SSSR považuje víceméně za dovršení vývoje přerůstání od jedné kvality v druhou natolik, že se pak ztrácí často kontinuita s vývojem po vytvoření SSSR.

Po některých náznacích zejména v pracích D. A. Čugajeva, D. L. Zlatopolského, M. I. Kuličenka, učinil nejvýraznější krok pro překonání tře-

tího typu V. M. Kuricyn v roce 1972 náčrtem vztahů mezi uplatňováním nové ekonomické politiky a potřebou fixace a upevnění revoluční zákonnosti. (Mimoto Kuricyn přinesl rozsáhlý materiál, jak se vztahy sovětských republik odrážely v oblasti tvorby zákonných norem a v rezortu spravedlnosti.)[5] Kuricynova kniha pak inspiruje k hledání dalších souvislostí mezi přechodem k nové ekonomické politice a potřebami urovnávání a stabilizace státoprávních vztahů mezi sovětskými republikami, z obecnějšího hlediska pak mezi přechodem sovětské společnosti od obrany revoluce k postupnému plnění úkolů základních přeměn přechodného období od kapitalismu k socialismu a potřebou adekvátní podoby vztahů sovětských republik. Překonávání onoho třetího typu přináší i otázky po dalších souvislostech, mj. charakteru samotného vzniku a upevňování sovětské moci v národnostních oblastech Ruska a mnohé další.

* * *

Pro konkrétní metodologické postupy se stal východiskem poznatek, že dosavadní zkušenosti historiografie vzniku SSSR ukazují na nebezpečí přílišného přecenění významu ústavněprávních forem, významu dílčích normotvorných opatření, jakož i významu obecných i dílčích programových dokumentů přijímaných orgány komunistické strany či sovětů; s tím vším dále souvisejí simplifikující zkreslování a současně přeceňování úlohy subjektivního činitele v počátcích sovětské federace. S tezemi proti takovému přeceňování vystoupili velmi ostře ještě například V. M. Kuricyn[6] v roce 1957 či M. I. Kuličenko[7] v roce 1962. Doposud přežívající tendence k onomu přeceňování je dána již zřejmě charakterem materiálu a možným způsobem práce s ním. Základní programové a státoprávní dokumenty jsou nejsnáze dostupné a právě při odhlédnutí od jiných materiálů se s nimi nejsnáze pracuje. Charakter problému může svádět i k právněformalistickému zúženému pohledu na věci; pak nemusí být daleko až k absolutizaci významu některých dokumentů či vybraných tezí z nich. Touto cestou lze dospět rovněž ke znovuobjevování již dávno překonaných koncepcí.

Shora položené otázky ve smyslu věcného východiska i dosavadní stav historiografie vzniku SSSR si proto vyžádaly řadu paralelně kladených samostatných problémových sond po jednotlivých rovinách, v nichž se jednota sovětských republik projevovala nejvýrazněji a už ve své době bývala nejčastěji (byť ne vždy adekvátně) reflektována. Bylo přitom žádoucí, aby při analyzách programových a státoprávních dokumentů byla

[5] Kuricyn, V. M.: Perechod k nepu i revoljucionnaja zakonnost', Moskva 1972.
[6] Kuricyn, V. M.: Gosudarstvennoje sotrudničestvo meždu Ukrajinskoj SSR i RSFSR v 1917—1922 gg., Moskva 1957.
[7] Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny v borotbi za utvorennja, SRSR, Kyjiv 1962.

věnována zvýšená pozornost zvláště souvisejícím celkovým postojům k řešení národnostní otázky, souvislostem boje o sovětskou moc vůbec, vztahům programů k aktuálním podobám konfliktu sil revoluce a kontrarevoluce, k prostředkům upevňování opor sovětské moci a vzájemnému vztahu programů a stávající skutečné podoby vztahů sovětských republik. Analogicky pak studium jednoty sovětských republik v oblasti obrany se opřelo především o rozbor budování a konsolidace nové, Rudé armády v konfrontaci s úkoly vojenské politiky a o charakteristiku zvláštností v objektivních předpokladech profilace a naplňování tohoto úkolu na Ukrajině; rozbor jednoty v zabezpečování zahraniční politiky si vynutil zvlášť detailní aplikaci požadavku sledovat „každodenní" činnost orgánů zahraniční politiky a systém jejího uplatnění konfrontovat s oficiálními státoprávními dokumenty. Analýzy problematiky v rovině národohospodářské vzhledem k šíři této otázky nabyly pak opět charakteru užší sondy; upustily od některých sfér, zejména vnitřního a zahraničního obchodu, zemědělství a dopravy a sledovaly ty oblasti, které zřejmě měly zásadní význam v revolučních přeměnách ekonomiky prvních let sovětské moci a zahrnují typické tendence vůbec, tj. oblasti komplexního řízení národního hospodářství, organizace znárodnělého průmyslu, plánování a financí; vývoj v těchto oblastech byl posuzován především z hlediska vývoje obecné hospodářské politiky a vývoje orgánů realizace této politiky. Celkově pak vyvstal úkol hledat odpověď na otázky, jak je určitá řídící struktura či orgán schopen plnění určitých funkcí po určitou dobu a jakých není schopen, jak se vyrovnává se svým oficiálním statutem, jaká opatření a jaké vazby jsou v dané době účelné. Zvláštní pozornost si zasloužila i otázka, kdo se podílel na vzniku jednotlivých ukrajinských orgánů a jaký má tento vznik vztah k jednotě sovětských republik.

Zvolený přístup umožnil využít materiálu dostupného v početných edicích dokumentů, dále materiálů ze zpracování příbuzné problematiky, případně i materiálů zprostředkovaných již v dosavadním zpracování problematiky, avšak ne vždy plně využitých a zhodnocených.

Výše uvedený náčrt koncepcí vztahů sovětských republik mj. ukazuje, že je již překonán badatelský postup, založený na bipolaritě existence orgánů RSFSR a například USSR a na detailním popisu jevové stránky jejich vzájemných vztahů po jednotlivých rezortech aj. Ukázalo se, že je třeba centrum problému vidět v objektivně daných úkolech a jim adekvátní politice, struktuře řízení a organizaci v celosovětském rámci. V tomto celosovětském rámci bylo pak třeba hledat počátky a místo orgánů určité sovětské republiky, zjišťovat, nakolik se v tomto celosovětském rámci specifikují (a proč) či nikoli. Odpověď na tuto otázku bylo třeba souběžně konfrontovat s mírou diferenciace či koncentrace uvnitř užších hranic RSFSR. Bylo možno klást i otázky, co a nakolik bylo fakticky jednotné a celosovětské již v momentě vítězství sovětské moci na Ukrajině

(i dalších národnostních oblastech) a jak se tato jednota kvalitativně vyvíjela.

Při hodnocení jednotlivých dokumentů vyvstávala nezbytnost neustále konfrontovat aktuální uplatňování principu revoluční účelnosti s aktuálním významem základních normativních aktů, u jednotlivých dekretů sovětské moci pak nezbytnost stanovit v rámci možností poměr normativního obsahu dekretu a jeho leckdy převládajícího mobilizačního a deklarativního rozměru a smyslu. Z toho opět vyplynul úkol vyzvedat (v rámci přístupného materiálu) význam dokumentů „každodenního" chodu ústředních i místních orgánů.

* * *

Předkládanému chronologickému průřezu období od revolučního roku 1917 po II. sjezd sovětů SSSR, který přijal Ústavu SSSR (s dílčím přihlédnutím i k následující etapě), předcházela tedy série problémových analýz a dílčích sond; jejich výsledky byly publikovány v časopiseckých statích.[8] Vzhledem k této skutečnosti (i vzhledem k prostorovému limitu danému nakladatelstvím) mohl získal následující text převážně syntetizující ráz, se zahrnutím jen takových detailů, které jsou zvlášť typické a

[8] Goněc, V.: Ke sjednocovacímu procesu sovětských republik a vzniku SSSR, in: Otázky dějin střední a východní Evropy, II, Brno 1975, 223—246; týž: Otázky ukrajinské státnosti a vztahů sovětských republik v programech vrcholných orgánů Sovětské Ukrajiny (léta revoluce a občanské války), Zborník FF UKo, Historica XXVIII, 1977, Bratislava 1979, 41—55; týž: Otázky ukrajinské státnosti a vztahů sovětských republik v programech vrcholných orgánů Sovětské Ukrajiny (1920—1924), Časopis Matice moravské, 1917, 231—260; týž: VŘSR a revoluční vývoj v národnostních oblastech Ruska, Časopis Matice moravské, 1978, 250—264; týž: Otázky jednoty zahraničněpolitické aktivity Sovětské Ukrajiny a Sovětského Ruska před vznikem SSSR (K pojmu diplomatický svazek sovětských republik), Časopis Matice moravské, 1979, 231 až 261; týž: Otázky spolupráce Sovětské Ukrajiny a Sovětského Ruska v oblasti obrany v období před vznikem SSSR (K problematice pojmu vojenský svazek sovětských republik), SPFFBU, C 27, Brno 1980, 181—193; týž: Vznik sovětské moci v národnostních a okrajových oblastech Ruska, in: 60 let SSSR, Brno 1982, 29—40; týž: Kontinuita a diskontinuita ve formování sovětské federace od VŘSR do utvoření SSSR. Některé metodologické problémy studia vzniku sovětské federace, in: Slovanské štúdie, 25—1, Bratislava 1985, 18—30; týž: K prehistorii pojmu tzv. hospodářského svazku sovětských republik (Místo ukrajinské ekonomiky v předrevoluční ekonomice Ruska a problémy organizace hospodářství v bezprostředně pořínjnové etapě), SPFFBU, C 34, Brno 1987, 9—21; týž: Potřeby hospodářské jednoty sovětských republik za občanské války a Sovětská Ukrajina Sl Př, 1989, č. 2; týž: Souvislosti vzniku SSSR z hlediska procesů centralizace a decentralizace v řízení ekonomiky (Přechod k nové ekonomické politice a změny postavení orgánů Ukrajinské SSR v jednotném systému řízení ekonomiky sovětské federace), ČMM, 1987, 3—31; týž: K názorům na ukrajinskou státnost na pozadí střetů o národněstátní rozčlenění Ruska v roce 1917, týž: Sovětská Ukrajina a vznik SSSR. Příspěvek k pojetí počátků sovětské federace, Brno 1983 (autoreferát disertace).

příznačné; naopak mnohé dílčí údaje obsažené v naznačených studiích byly zde vypuštěny.

Po kapitole uvádějící do ideologického boje o národní státnost a do významu celé otázky v revolučním roce 1917 jsou v jednotlivých kapitolách akcentovány vždy hlavní úkoly a cíle sovětské společnosti v aktuální etapě. Jako centrum výkladu bylo tedy nutno položit pro druhou kapitolu obecné mocenskopolitické problémy, pro kulminační období občanské války základní strategickopolitické a vojenskostrategické úkoly; pro závěr občanské války a přechod k poválečné obnově již prolínají úkoly obrany a problémy národohospodářské, s přechodem k nové ekonomické politice vystupují jednoznačně do popředí otázky hospodářské výstavby. K tomuto objektivně danému centru výkladu se v každé kapitole nutně přiřazuje výklad dobové koncepce národní státnosti a spolupráce sovětských republik, jak ji rozvíjelo a doplňovalo jádro revolučního subjektu, teprve poté jsou převážně stručně nástíněny ostatní roviny. Na chronologicky příslušných místech jsou pak řazeny výklady k tradičním pojmům vojenský, hospodářský a diplomatický svazek sovětských republik. Vnitřní členění jednotlivých kapitol má tak historicko-logický základ, kapitoly přirozeně tedy nemohou mít shodnou strukturu se stejným pořadím dílčích problémových rovin; to by přinášelo jen zdánlivou přehlednost a de facto znejasnění problému.[9]

Vzhledem k šíři pojednávaného problému — koncepci práce jako příspěvku k diskusi o pojetí počátků sovětské federace — „Závěry" nemohly zůstat prostým shrnutím výkladu z jednotlivých kapitol; obsahují syntetizující teze k charakteru a vývoji programů ukrajinské státnosti a aktivity subjektivního elementu vůbec, k charakteru jednoty sovětských republik v rovinách vojenství, zahraniční politiky a národního hospodářství, k metodologickým otázkám studia vzniku sovětské federace vůbec, jakož i závěry v užším smyslu a další upozornění.

[9] Badatel, zajímající se o souvislý výklad dílčího problému, má možnost obrátit se na dílčí studie uvedené v předchozí poznámce; v nich lze nalézt i obsáhlejší sumu údajů.